

ӘОЖ 82.1; 811:411

¹Б.А. Атабай*, ²А. Әл Хули¹Әл Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.²Әл Азһар университеті, Египет, Каир қ.

*E-mail: bake.atabay@gmail.com

Әл халил ибн Ахмадтың араб тіл біліміндегі орны

Аңдатпа. Мақалада VIII ғасырда өмір сүрген араб тіл білімінің білгірі Әл-Халил ибн Ахмадтың шығармашылығы сөз болады. Әл-Халил ибн Ахмадтың «Китабул айн» атты сөздігі мен «Китаб әл-Аруд» атты трактаты арабтанушылар тарапынан барлық заманда оң бағасын алған еңбектер. Арабтанушылар Әл-Халилдің қаламынан шыққан басқа да еңбектері болғанын айтады, олар: «Китаб әл нағым» және «Китаб әл иқа, Әл-Манзума фи-н-наху» мен «Әл-Манзума фи-н-наху». Бұл кітаптарды алғашқы екеуі мазмұны жағынан «Китаб әл-арудқа» ұқсас. Соңғыларында «Китабул Айн» трактатындағы грамматикалық термин жүйесі қалыптасқан.

Түйін сөздер: араб классикалық тіл білімі, араб лексикографиясы, грамматика, аруд, термин жүйесі.

Араб тіл білімінің тарихына зер салатын болсақ, өте ерте заманнан бастау алады. Әлемдегі лингвистикалық дәстүрдің алдыңғы қатарында тұратын үнді мен грек-латын мектептері сияқты, араб лингвистикалық дәстүрінің тарихы әріден басталады. Араб тіл білімінің тарихын зерттеген В.А. Звегинцев тіл туралы ғылымның пайда болуына екі тілдің (диалектісінің) арасындағы немесе бір тілдің екі тарихи кезеңде өзгешеліктерінің болуы әсер етеді деген [1, 8-б.]. Шығыстанушы В.Г. Ахвледани арабтардың алғаш өз тілдері туралы ізденісті қашан бастағанын нақты айту қиын десе [2, 54-б.], А.Б. Халидов «араб тіл білімінің алғашқы кезеңі туралы аңыз көп, бірақ бұл ғылымның Ирақтың жаңа қалалары Басра мен Куфада бастау алғаны нақ» деп жазады [3, 49-б.].

Араб тіл білімі және оның негізін қалаушылар туралы сөз бастағанда бірінші Сивавайхи есімі аталады. VIII ғасырда өмір сүрген бұл ғалымның «Әл-Китаб» атты еңбегі бүгінгі күнге жеткен және құнын жоймаған ұлы дүние. В.С. Рыбалкин бұл «Китапты» араб грамматикасының нағыз Құраны деп бағалаған [4, 144-б.]. Ал араб тіліне қатысты зерттеулерді тұңғыш рет бір жүйеге келтіріп, оны ғылыми негізін салушы ретінде Халил Ибн Ахмад ата-

лады. Әл-Халил лексикография, грамматика және аруд бойынша жүйе құрған ғалым, бірақ оларды қағазға түсірмеген, түсірсе де біздің заманымызға жетпей қалған [5, 189-б.]. Ғалымның толық аты-жөні: Абу Абдрахман әл-Халил ибн Ахмад ибн Амр ибн Тамим әл-Фарахиди әл-Азди әл-Йахмади әл-Басри, тегі омандық. Оманның азд тайпасының фарахид әулетінен таралады. Жастай Оманның Басраға қоныс аударып, саналы ғұмыры сол кездегі араб ғылымы мен білімінің білгірлері шоғырланған осы қалада өткен. Жасы жетпістен асқанда бақилық болған (718/19/-791). Халил Ибн Ахмад поэзияға жақын аса дарынды адам болғанымен, жеке қалып, ғылыммен айналысқан ұнататын. Саясаттан шет жүріп, тек ғылымға бет бұрған. Ғалымның аты ғылыми әдебиетте әртүрлі аталады, бірі Халил ибн Ахмад десе, енді біреулері әл-Халил ибн Ахмад немесе тек қана Халил деп жазады.

Халил ибн Ахмад діни және филологиялық білімнің білгірі саналған, ол Құран Кәрімді, Мұхаммед пайғамбардың өмір жолы, араб ежелгі дәуір әдебиеті мен классикалық араб тілінің майталманы болған. Бұл білімді Халил Ибн Ахмад ұстазы Иса ибн Умар ас-Сақифиден (696-735) алған. Классикалық араб тілін зерттеген ас-Сақифи мен басқа да ғалым-

дардың негізгі дерек көздері жаһилия заманындағы поэзия болатын. Халил араб поэзиясының осы үлгілерін жинауды сол кездегі атақты жеті қаридың бірі, өз заманының қадірлі ғұламасы, араб поэзиясының білгірі Абу Амр әл-Алядан үйренген. Ұстазының көне өлеңдерді ережесіз оқыған кездерін көңіліне тоқып жүрген Халил Ибн Ахмад араб өлеңі өлшемінің жүйесі туралы (аруд) «Китаб әл-аруд» атты еңбек жазған. Осы еңбегі үшін Халил ибн Ахмадты әл-Жаухари өзінің «ас-Сихах» атты еңбегінде «Аруд» деп атаған екен [4, 145-б.]. Халық аузында Халил Ибн Ахмад Меккеде болған кезінде Алладан өзіне бұрын соңды болмаған ғылым сыйлауды сұрапты, қажылықтан қайтқанында просодияның сырын ашыпты деген сөз сақталып қалған.

Шындығында, просодия заңдылығын ашуға әл-Халил ибн Ахмадтың музыкадан хабары болуымен байланысты дейді В.С. Рыбалкин [4, 145-б.]. Хамза ибн әл-Хасан әл-Исфাহани өзінің «Танвих ала худус ат-ташхиф» атты трактатында Халилді просодия ғылымына ешкімнің, еш философтың үйретпегенін, Халил жез табаққа, өрнек салып отырған ұстаның балғасының дыбысын естіп өтіп бара жатқанда көңіліне түйіп, просодияны өзі ойлап тапқан деген екен [4, 146-б.].

Ибн Халликан Халил ибн Ахмадтың аса сабырлы, данышпан тақуа адам болғанын жазған. Халил ибн Ахмадтың «адам өзінің ұстазы жіберген қателерден емес, сол қателерден қандай қорытынды шығарғанынан сабақ алады» деген сөзін үлгі тұтқан.

Әл-Халил ибн Ахмадтың «Китабул аруд» трактатынан басқа соған ұқсас тағы екі еңбегі болған. «Китаб әл нағым» "كتاب النغم" және "كتاب الإلقاء" «Китаб әл иқә» аталатын бұл шығармалар музыка мен ритмге арналған және просодия туралы трактатына қарағанда онша аты шыға қоймаған [4, 148-б.].

Әл-Халил ибн Ахмадтың араб лексикографиясына да сіңірген еңбегі зор. Әл-Халил ибн Ахмадтың العين كتاب «Китабул айн» атты еңбегі араб түсіндірме сөздіктерінің алдыңғы қатарында тұрады. Тек сирек кездесетін және қиын сөздерді ғана түсіндіруге тырысқан Халилдің өз замандастарынан өзгешелігі сол, араб сөздерін толық көрсетпек болған. Сөздіктің алғысөзінде кейін араб тіл білімі мен грамматикасының негізіне айналған теориялық көзқарастары берілген. Халил – тіл табиғатын

терең түсініп түйсінуге жол салған ғалым. Оның «Китабул айндағы» алғы сөзінде айтқан ойлары араб лексикографиясын және лексикологиясын әрі қарай дамытудың алғашқы баспалдақтары болды [6, 165-б.]. Халил бірінші болып түбір мен оның түрлері туралы ілім қалыптастырып, араб түсіндірме сөздіктеріндегі сөздердің түбірлік ретпен берілуін енгізді. Сөздік бірнеше кітаптан тұрады. Әр кітапқа белгілі бір ғана әріптен басталатын сөздер енген. Халилдің алфавиті бұрынғы қалыптасқан алфавитке ұқсамайды. Сөздіктегі әріптер дыбыстың артикуляциялық аппаратта пайда болу орнына байланысты орналасқан: дыбыс аппаратының ең төменінен бастап, еріндік дыбыстармен аяқтаған. Қазіргі кезде Халилдің бұл әдісін Анис Ибрагим өзінің еңбегінде (الألفاظ دلالة) санскрит жүйесінен алынған деп айтқан [7, 170]. Халилдің алфавиттік жүйесі мынадай болған, [8, 129]:

ع، ح، ه، خ، ق، ك، ج، ش، ض، ص، س، ز، ط، د،
ت، ظ، ث، ذ، ر، ل، ف، ب، م، و، ا، ي، همزة

Сөздік «айн» әрпінен басталғандықтан, «Китабул айн» деп аталған. Әр кітап тарауларға бөлінген, тараулар «баб» باب деп аталған. Онда сөздер құрамындағы әріп санына қарай екі әріпті, үш әріпті, төрт әріпті, бес әріпті түбірлі сөздер болып бөлінген. Сөздікті пайдаланушы үшін бір қиындық бар, ол – автордың әріптерді транспозициялау жүйесі (taqlib al-hurūf تقليب الحروف). Сөздікте Халил негіздің түбір әріптерінің орнын ауыстыру арқылы бірнеше сөз беріп отырған. Мысалы, «айн» кітабында (тарауында) құрамында ع «айн» әрпі бар сөздер ғана, «hā» кітабында құрамында ح «hā» әрпі бар сөздер ғана топталған. Осылай әр тарауда тек атауына сай ғана әріптермен жазылатын сөздер топталып отырған. Сөздерді бұлай топтау бір кітаптың тым көлемді, енді бірінің кішірек болуына әкеліп соққан. Себебі бірінші кітапта жазылған сөз келесі кітапта жазылмаған. Әріптерді транспозициялағаннан жаңа сөздер туындағанмен, олардың барлығы бірдей іс жүзінде тілде қолданылмайтын сөздер еді. Бұл құбылыс, әсіресе төрт әріпті және бес әріпті түбірлерде анық байқалатын. Сондай-ақ екі және үш әріпті түбірлердің арасында да бұл сияқты жағдай кездеседі. Осы себепті, Халил сөздікте берілген сөздерді қолданылатын не қолданылмайтынын көрсетіп отырған [8, 130-б.]. Кей жерлерінде тек қана тілде бар сөздерді көрсетіп отырған.

Әл-Халил сөздігінің құрылысынан көрініп тұрғандай, ол туынды мағыналардың жүйесін білуді міндетті деп санаған, ол түбірлердің санының көп болуына ерекше мән берген. Сондықтан да сөздікте әр түбірдің туынды етістік формалары берілмеген. Сөз мағынасын дәлелдеу үшін автор арабтарды көне поэзия үлгілерін, классиктерінің де, классик емес-терінің де шығармаларын, Құран мен хадистерден мысалдар мен мақал-мәтелдерді иллюстративті материал ретінде беріп отырған. Әл-Халилдің өз сөздігіне материалдарды Құран мен хадистерден алуын оның басра мектебінің өкілі болғандығымен байланыстыруға болады. Жоғарыда аталып кеткендей, араб тіл білімі Ирақта бастау алған. Сонымен қатар Мысыр мен Испанияда да араб тіл біліміне қатысты зерттеулер жүргізілген. Араб тілінің мәселелерін алғаш зерттеген және іргелі еңбектер қалдырған үш мектеп Басра, Куфа және Бағдад мектептері болған. Аты аталған мектептерден Басра мектебі бірінші пайда болған және оның өкілдері классикалық тілдің қағидаларының толық сақталуына, Құран мен классикалық поэзияның дұрыс оқылуына мән беріп отырған [2, 55-б.].

Әл-Исфяхани Халилдің бұл еңбегінде халықтың тілін нақты көрсетілген, Сибавайхиге бұл кітап көмек берген, себебі Халилдің сөздігіндегі грамматиканың негізінде исламның әшекейіне айналған «Кітабын» жазған деген екен [4, 19-б.].

Махмуд Фахми Хиджази араб ғалымдарының «Китабул айнды» Халилдің өзі жазды ма, әлде бұл сөздікті Халилдің шәкірті Лейс бен Музафар ұстазының ақылымен түзеді ме деген пікір төңірегінде талас бар дейді [9, 99-б.]. Енді біреулері сөздіктің негізін Халил қалаған, кейін басқалар оны толықтырған деген пікір білдірген [10, 14-б.]. Бұл пайымдауға сөздікте кездесетін қателер негіз болуы мүмкін, себебі Ибн Джинни: «бұл қателерді Халил не оның ізбасарлары жіберуі мүмкін деп ойлаған дұрыс емес» депті. Сөздік бірнеше рет өзгертілген, қателер түзетіліп, сөздердің орын тәртібі реттелген, беделді дереккөздерінің сілтемелері қысқартылып, түпнұсқадан түсіп қалған сөздер қайта енгізілген.

«Китабул айнды» жарыққа шығарған М.әл-Махзуми мен И.ас-Самарраи бұл еңбектің жүздеген жылдар бойы беймәлім болып келгенін айтады. Еңбек туралы ешкім білмесе

де, оның идеяларын замандастары мен шәкірттері әрдайым қолданып жүрген. Ан-Надыр бен Шумайл: «мен әл-Халилдің ғылымы мен кітабының арқасында әлемді танымын» деген екен [4, 146-б.]. Еуропа және араб ғалымдары «Китаб әл-айн» жоғалып кетті деп келген. Сөздікті алғаш рет 144 беттен тұратын нұсқа ретінде Бағдатта кармелит Анастас Мари әкей баспаға дайындаған. Осыдан соң жарты ғасырдан астам уақыттан кейін сөздікті Абдалла Дарвиш дайындап, екінші рет баспадан шығарған. Бұл басылым баспа алғысөзі мен индексті қосқанда 375 беттен тұратын еңбек болып жарияланған. «Китабул айнды» толыққанды көптомды академиялық сөздік қылып, ирак ғалымдары Махди әл-Махзуми мен Ибрахим ас-Самарраи өткен ғасырдың сексенінші жылдары жарыққа шығарған [4, 151-б.].

«Китабул айн» мың жылдан астам ғұмыры бар және заман өзгерсе де құнын жоймайтын дүние. Оған дәлел әлі күнге дейін бұл еңбек ғалымдардың назарында, Нағим Сәлман әл-Бадрден басқа Х. Кишли, Р. Талмон, Абдел Азиз әл-Хули ныспылы ғалымдардың зерттеулері бар.

Әл-Халилдің алдыңғы екі еңбегіне қарағанда көлемі жағынан аздау трактаты болған, ол «Әл-хуруф» немесе «Әл-мағани әл-хуруф» деп аталады. Бұл еңбекті Р. Абд ат-Тавваб екі рет жарыққа шығарған, бірінші рет 1969 жылы жарияланғанда шығармаларға қатысты ескертулері мәтіннің соңынан беріліп отырса, екінші рет 1982 жылы жарияланған нұсқасында қатар беріліп отырған. Шығарма алфавиттік ретпен құрылған, араб әріптері олардың басқа (метафоралық) мағыналарымен берілген дейді В.С. Рыбалкин, мысалы: *Алиф* – бейшара әлсіз адам, *Джим* – күшті түйе, *Дәл* – толық әйел, *Ра* – маймыл, *Сад*-топырақта аунап жатқан қораз, *Дад* – удод, *Мим* – шарап, *Нун* – үлкен балық. Иллюстрациялық материал ретінде автор әртүрлі авторлардың поэзияларынан бір-екі бәйттен тұратын шағын үзінділер беріп отырған. Р. Абд ат-Тавваб қолданған қолжазбаларда аталған авторлардың аттары басқа дереккөздерінде кездеспейді, сондықтан әл-Халилдің бұл трактаты әдебиеттанушылар мен текстология үшін аса құнды еңбек [4, 152-б.].

Екі ғасыр өткеннен кейін әл-Халилдің бұл трактатындағы идеяның негізінде Ибн Джинни «Ат-таркиб» теориясын қалыптастыр-

ған. Бұл идея бойынша араб тіліндегі әр әріптің белгілі бір семантикасы болады. Ал бір түбір оны құрайтын әріптердің немесе дыбыстардың мағынасының комбинациясын құрайды. Араб алфавитінің әріптері туралы трактат жазу идеясы одан кейін де өз жалғасын тапқан, бірнеше ғасырлар бойы осы атаумен бірнеше еңбек жазылған, мысалы, әл-Кисаи, әл-Фарра, аз-Заджаджай, т.б. ғалымдар. Осы жанрға қалам тартқан араб филологтары Әл-Халилдің трактатындағы бәйіттерге сілтеме жасап қана қоймаған, сонымен қатар оның теориясына да сүйенген. Мысалы, «Китабул айн» сөздігіндегі Ахмад ибн Мухаммад ибн Әл-Музаффар ибн әл-Мухтар ар-Разидің алғысөзінде Әл-Халилдің «Әл-Хуруф» трактатына үндес пікір аңғарылады. Бұл үндестікті сол алғысөздің бесінші бөлімінен, дыбыстардың шығу жолы туралы айтылған тұсынан табуға болады.

Әл-Халилдің «Китабул айн» атты сөздігінен басқа ешқандай лингвистикалық мұра бізге жетпеген деген пікір болғанымен, Халилдің басқа да лингвистикалық трактаттары болған деген пікірлер бар. 1985 жылы Бейрутте «Китаб әл-джумал ән-наху» («Синтаксис түрлерінің кітабы») атты еңбек жарық көрген, бірақ бұл кітаптың авторы ретінде Абу Бақр бен Шукайр аталады. Аты аталып отырған автор Куфа мектебінің өкілі, X ғасырда өмір сүрген ғалым. «Китаб әл-джумал ән-наху» трактатын баспадан шығарған ғалым Ф. Кабава бұл еңбекті Әл-Халилдікі екенін дәлелдеуге тырысқан, дәлел ретінде кезінде «Китабул айн» төңірегінде болған дауды келтіреді. Әл-Ләйс әл-Музаффарды осы кітаптың авторы ма әлде оны көшірген адам ба деген пікірталастың, ақырында әл-Ләйс әл-Музаффар әл-Халилдің «Китаб әл-айн» атты сөздігін көшірушісі және жалғастырушы ғана болған деген тоқтамға келген болатын. Ф. Кабава «Китаб әл-джумал ән-наху» атты еңбек те дәл осындай күй кешіп тұр деген тұжырым ұсынған.

Араб классикалық тіл білімінің маманы украиналық ғалым В.С. Рыбалкин де Ф. Кабаваның пікірімен келіседі. В.С. Рыбалкиннің пайымдауынша, трактат мәтінінен-ақ байқауға болады. Біріншіден, бұл трактатта VIII ғасырдың соңы мен X ғасырдың алғашқы ширегінде өмір сүрген филологтардың аттары аталмаған. Мәтіннің аналитикалық стилі, дәлдігі, тақырыптарды бөлудегі деңгей мен

кезендер, әсіресе қолданылған терминология IX ғасырға тән [4, 154-б.].

Әл-Халилдікі болуы мүмкін деп жүрген тағы бір еңбек бар, ол – «әл-Манзума фи-наху». Бұл кітапты 1995 жылы Каир университетінде Ахмад афифи есімді ғалым баспадан шығарған. «Әл-Манзума фи-наху» – грамматиканы өлең тілімен баяндаған дидактикалық поэма. Мәтінге ғылыми талдау жасаған Ахмад Афифи 10 түрлі қолжазбаны пайдаланған, солардың арасында Әл-Халилдің Отаны Оманнан алынған қолжазба да болған. Ілгеріде аталған «Китаб әл-айн» мен «Китаб әл-джумал ән-наху» трактаты сияқты бұл еңбектің авторына қатысты талас тудырды. Ф. Кабаваның «Китаб әл-джумал ән-наху» трактатын Әл-Халил жазған дегеніндей, Афифи де «Әл-Манзума фи ан-наху» қасидасын Әл-Халил деп, өз дәлелдерін ұсынған. Кітапқа жазған алғысөзінде Афифи Әл-Халилдің «Китаб әл-джумал ән-наху» және «Әл-Манзума фи ан-наху» атты еңбектерінде «Китаб ал-айн» трактатындағы грамматикалық термин жүйесі қалыптасқан дейді. Үш кітапта да бұл терминжүйе салыстырмалы түрде гомогенді түрде көрінеді және кұфалықтар қолданатын жекелеген лексикалық бірліктермен сәйкес келетінін тапқан. Мысал ретінде *насақ* сөзін беріп, оған кұфалық грамматистердің еңбектерінде кездесетін етістіктің дериваттарын мысал келтірген. Бұл лексема мен оның туынды формалары Әл-Халилдің «Китабул айн» мен «Китаб әл-джумал ән-наху» және «Әл-Манзума фи ан-наху» атты еңбектерінде бар екенін тапқан. Осының барлығы Афифидің бұл терминді Әл-Халил енгізген деген тұжырым жасауға негіз болған. *Насақ* сөзі тәртіп, жүйе, қатар, сабақтастық деген мағынаны білдіреді [11, 800-б.]. Әл-Халил оны «рет, тәртіп (порядок)» мағынасында термин қылып берген. Аты аталған еңбектерде бірдей терминдердің болуы, олардың бір авторға тән екеніне толық дәлел бола алады.

В.С. Рыбалкин шынымен де «әл-Манзума фи ан-наху» әл-Халилдің еңбегі деп мойындайтын болсақ, онда дәл сол трактат араб тілді әдебиетте жаңа жанр-грамматикалық поэмалардың негізін қалады дейді [4, 157-б.]. Мұндай ыңғайлы да ерекше тәсіл ғасырлар бойы араб тілін оқытуда сәтті қолданылып келген. Әл-Халилден бастау алған бұл жанрды XIII ғасырда Испанияда Кордова халифатында

дүниеге келген Ибн Мәлик есімді ғалымның «Әлфиясы» жалғастырып, араб тіл білімінің шоқтығы биік туындысы ретінде танылды. Грамматикалық ұғымдарды 1002 жолдық өлең тілімен берген бұл трактатты жай ғана лингвистикалық еңбек емес, әдеби шығарма ретінде де бағалау керек [12, 126-б.].

Заман өтіп, өзгергенімен Әл-Халилдің мұралары құны өспесе, өшпейтін баға жетпес дүниелер. Оларды зерттеп, қазақ тілді ғылыми айналымға түсіру отандық арабтанушылар үшін аса құрметті іс деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

1 Звегинцев В.А. История арабского языкознания. Краткий очерк. – М.: МГУ, 1958.

2 Ахвеледиани В.Г. Арабское языкознание средних веков // История лингвистических учений. Средневековый Восток. – Л., 1981.

3 Халидов А.Б. Арабские рукописи и арабская рукописная традиция. – М.: Наука, 1985.

4 Рыбалкин В.С. Классическое арабское языкознание. – Киев: Стилос, 2003.

5 Фролов Д.В. Арабский классический стих. – М.: Наука, 1991.

6 Атабай Б.А. Араб лексикологиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2012.

7 Белкин В.Н. Арабская лексикология. – М., 1975.

عبد العزيز الحولى. في المعاجم العربية. دمنهور 2007
محمود حجازي. علم اللغة العربية. القاهرة فهمي
البدري. كتاب العين في ضوء النقد اللغوي. عمان- الأردن-
نعيم سلمان 1999

9 Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. – М.: Русский язык, 1989.

10 Атабай Б.А. Особенность грамматической поэмы «Альфия» Ибн Малика // ХҮ сходознавчі читання А. Кримського. – Київ, 2011.

Б.А. Атабай, А. Аль Хули

Место аль халила ибн ахмада в арабском языкознании

В статье рассматривается творчество выдающегося знатока арабского языкознания VIII века Ал-Халила ибн Ахмада. Словарь «Китабул айн» и трактат «Китаб ал-аруд» ал-Халила ибн Ахмада все времена были признаны арабистами. Учеными было доказано, что у ал-Халила ибн Ахмада были и другие труды, такие, как «Китаб ан-нагм», «Китаб ал-ика», «Ал-Манзума фи ан-наху». Первые две книги из них схожи по содержанию с «Китаб ал-аруд». В трактатах «Ал-Манзума фи ан-наху» и «Ал-Манзума фи ан-наху» сложилась стройная грамматическая терминосистема, которая имеется в трактате «Китаб ал- Айн».

Ключевые слова: классическое арабское языкознание, арабская лексикография, грамматика, аруд, система терминов.

B.A. Atabay, Al A. Huli

The place of al was cared by ahmad's ibn in the arab linguistics

The work of an outstanding expert on Arabic linguistics 8th century Al-Khalil ibn Ahmad is considered in this article. "Kitab al-ain" Dictionary and al-Khalil ibn Ahmad's tractate "Kitab al-arud" have always been recognized by expert on Arab studies. Scientists have proven that al-Khalil ibn Ahmad had other writings such as "Kitab al-nagm", "Kitab al -iqa", "Al-Manzuma fi an- nahu". "The first two books are similar in content to "Kitab al-arud." An articulate grammatical term system was developed in the tractates "Al-Manzuma fi an- Nahu". It is available in the "Kitab al-ain" tractate.

Keywords: classical Arab linguistics, Arab leksikogrifiya, grammar, Arud, system of terms.